

ТИПОЛОГІЯ НАВЧАЛЬНИХ ВИДАНЬ

1. Загальна типологічна характеристика навчальних видань
2. Види навчальних видань за цільовим призначенням і характером інформації
3. Навчальні видання як цілісний комплекс
4. Конструювання навчального видання
5. Специфіка редагування

Література

1. Антонова С.Г., Тюрина Л.Г. Современная учебная книга: Учебное пособие. М., 2001.
2. Бейлинсон В.Г. Арсенал образования: Характеристика, подготовка, конструирование учебных изданий. М., 1986.
3. Гитис Л.Х. Современное университетское издательство. М., 1997-2001.
4. Зуев Д.Д. Школьный учебник. М., 1983.

Загальна типологічна характеристика навчальних видань

Підготовка навчальних видань — особлива галузь редакційно-видавничої діяльності. Річ у тому, що процес створення навчальної літератури відрізняється від створення творів будь-якого іншого виду літератури тим, що автор і редактор повинні певним чином конструювати навчальний матеріал. При конструюванні необхідно виходити з двох положень.

1. Навчальне видання — один з основних засобів навчання і є елементом навчального процесу.

2. Навчальне видання відображає певну область знання або сферу діяльності.

Ці два положення диктують ряд вимог до видань. Так, перше положення передбачає, що зміст навчальної літератури повинен передбачати педагогічну дію на учнів. Друге положення говорить про те, що інформація, що характеризує зміст навчальної літератури, спеціально відбирається і обробляється стосовно завдань того або іншого виду видання.

Педагогічний базис навчального видання реалізується в досягненні виховних цілей, в забезпеченні формування особи.

Інформаційна культура учня забезпечує знання, навички, уміння, необхідні для участі в професійній діяльності і подальшого зростання фахівця.

У самостійний комплекс навчальні видання виділяються за цільовим призначенням і по характеру інформації. ДСТУ 3017—95 «Видання. Основні види. Терміни і визначення» трактує навчальне видання як «видання, що містить систематизовані відомості наукового або прикладного характеру, викладені у формі, зручній для вивчення і викладання, і розраховані на учнях різного віку».

Саме підлеглість завданням навчання і освіти диктує необхідність при підготовці навчальних видань спиратися на досягнення педагогіки, враховувати основні характеристики навчального процесу.

Що ж до змісту, то він визначається державними освітніми стандартами, які включають вимоги до знань і умінь випускників шкіл, коледжів, різних професійних училищ, вузів, а також необхідний мінімум і структуру цих знань і умінь.

Навчальні видання беруть участь у формуванні інформаційної культури особи, системи етичних норм і естетичних початків суб'єкта.

Під інформаційною культурою особи розуміють певним чином ранжирувані знання і представлення суб'єкта, необхідні йому в практичній діяльності. Вміст

інформаційної культури формується в процесі опанування людиною певною інформацією, яка стає основою, базою дій і поведінки людини.

На кожному етапі навчання створюється певний запас знань, формується певний рівень інформаційної культури особи, що дозволяє суб'єктові брати участь в практичній діяльності і продовжувати свій розвиток далі.

Предмет навчального видання — спеціально відібрані в деякому об'ємі і адаптовані відповідно до читацької аудиторії знання, що характеризують основи науки і практичної діяльності.

Предметна сфера навчальних видань

Предметна сфера навчальних видань включає спеціально відібрані знання, що відображають закономірності цієї сфери діяльності, яка формує предмет вмісту навчальної дисципліни, а також методи їх здобуття і вживання.

Крім того, предметна сфера навчального видання містить інформацію, що забезпечує виховну дію на учнів. Наприклад, у навчальне видання, що розкриває принципи роботи двигуна внутрішнього згорання, може бути включена інформація про проблеми підвищення екологічної чистоти його роботи. Ця інформація дозволить учневі, освоюючи безпосередні знання дисципліни, критично осмислити результати дії машини і сформулювати особисте відношення до ситуації (окрім конкретного знання про власне процес). Предметна область конструється стосовно вигляду навчального видання, читацької адреси і цільового призначення.

Підкреслимо, що структура і вміст предметної сфери навчальних видань мають своєрідний характер. Сюди включені не лише знання, але і методи їх здобуття, не лише уявлення і навички, але і методи їх практичного використання. Вміст предметної області навчальних видань структурується на основі вмісту діяльності і з врахуванням педагогічної спрямованості інформації.

Але складність, своєрідність предметної області навчальних видань пов'язані ще з однією обставиною. Річ у тому, що вона забезпечує виконання ряду функцій, властивих навчальній літературі. І це також визначає її склад.

Вміст кожного навчального видання реалізує ті функції, які покликана виконувати система освіти і професійного навчання в цілому. Система освіти і професійного навчання забезпечує три основні функції (інформаційну, пізнавальну, виховну) і ряд інших.

Функціональна область навчальних видань

Навчальні видання виконують такі функції:

- комунікативну;
- інформаційну;
- пізнавальну;
- розвивальну;
- виховну;
- організаційну;
- систематизуючу;

Читацька аудиторія навчальної літератури

Читацька аудиторія — важлива характеристика навчальної літератури, що визначає особливості інформації і обсяг знань, що включаються. Читачі представлені різними групами учнів (що вчаться у школі, вузі, органах підвищення кваліфікації) і вчителів (вчителі шкіл, викладачі вузів та ін.).

У категорію учнів входить на певних етапах практично все населення.

Суспільство зацікавлене в тому, аби всі були охоплені різними формами навчальної роботи, аби інформаційна культура в цілому мала найбільш високі показники.

Відповідно до рівня навчання виділяють дошкільну, шкільну загальну освіту; середню і вищу професійну освіту; підвищення кваліфікації фахівців; перепідготовку кадрів. Кожному рівню освіти відповідає своя система вимог до характеру навчання, цілей і завдань навчального процесу, форм і методів, використовуваних на різних його етапах.

Головна відмітна ознака кожної категорії — рівень первинних знань і можливості їх розвитку. Так, середня освіта на «вході» в систему отримує суб'єкта, який не має сформованої інформаційної культури, на «виході» суб'єкт є соціальною особою, що має знання і навички, що дозволяють брати участь в практичній діяльності і продовжувати свою освіту.

Цей процес має свої закономірності. Рівень навчання характеризує особливості навчального процесу, специфіку комплексу навчальних видань, характер і об'єм відбитої в них інформації, а так само загальні підходи до конструювання навчальних видань.

2. Види навчальних видань за цільовим призначенням і характеру інформації

Виділяють чотири групи видань, методика підготовки яких враховує цільове їх призначення і характер інформації.

Навчальні плани і навчальні програми (зразкові, робітники) складають групу програмно-методичних видань. Методичні вказівки, рекомендації складають групу навчально-методичних видань. Підручники, навчальні посібники, конспекти і тексти лекцій складають групу навчальних видань. Практикуми, збірки завдань і вправ, хрестоматії, книги для читання складають групу допоміжних видань

Зупинимося на характеристиках цих видань, істотних з точки зору їх редагування.

Програмно-методичні видання визначають цілі і завдання, структуру, зміст дисциплін, об'єм матеріалу з окремих питань, послідовність їх розгляду. До програмно-методичних видань відносяться навчальні плани і навчальні програми. Вони призначені перш за все викладачам і методистам, організуючим навчальний процес.

навчальний план — документ, що регламентує навчальний процес. У нім визначаються форми і види навчання, порядок, терміни теоретичних, практичних і лабораторних занять, домашніх завдань, самостійних робіт, курсових і дипломних проектів, форми і види контролю знань, час проведення випробувальних іспитів, заліково-екзаменаційних сесій по дисциплінах.

навчальні програми (типові, тимчасові, робочі) — видання, визначальний зміст і обсяг знань, умінь, навичок, якими необхідно оволодіти за певний проміжок часу.

У програмах відбитий зв'язок між дисциплінами, показані види навчальних занять, позначений круг літературних джерел, на підставі яких розроблений даний предмет.

Програмно-методичні матеріали управляють відповідною системою навчальної літератури.

Навчально-методичні видання — методичні вказівки, методичне керівництво, що містить матеріали по методиці викладання навчальної дисципліни, вивчення курсу, виконання контрольних робіт, курсових і дипломних проектів у вузах, по організації самостійної роботи студентів.

Ці матеріали містять методику опанування дисциплін і виконання завдань, методику дипломного і курсового проектування, підготовки контрольних робіт. Вони організовують роботу виучуваних і викладачів в процесі вивчення дисципліни.

Навчальні видання — підручник, навчальний посібник, курс лекцій, конспект лекцій.

Підручник — основне навчальне видання по дисципліні. Містить перш за все базові знання предмету. Включає апробовані дані і відомості, розкриває методичні аспекти здобуття знань в тій або іншій області, дає характеристику найважливіших процесів і явищ, складових «школу» даної дисципліни.

Матеріал організований так, щоб виучуваний мав можливість самостійно освоїти сенс викладу.

Виклад має бути послідовний, системно, логічно обгрунтований, причому характеристики процесів і явищ мають бути цілісні, орієнтуватися на конкретні категорії виучуваних.

Підручник створюється з врахуванням специфіки рівня знань і можливості сприйняття інформації виучуваним. Дане видання дає повне уявлення про навчальну дисципліну.

Об'єм і структура підручника визначаються відповідною навчальною програмою, яку підручник охоплює цілком.

Вміст підручника відображає певну систему знань, основне ядро відомостей по даній науці, сфері діяльності, галузі або їх розділу (напряму). Крім того, підручник включає характеристику методів здобуття і використання знань в даної області, а також методологічні підстави, що визначають базові закони і закономірності функціонування і розвитку відбитої в підручнику діяльності або області знання, ключові проблеми і найважливіші тенденції розвитку даної науки, сфери діяльності або їх розділу (напрями). Теоретичні і технічні питання розглядаються у взаємозв'язку, характеристики знань і їх використання представляються послідовно, у взаємодії.

За змістом розрізняють загальні і спеціальні підручники. Загальні підручники містять фундаментальні знання гуманітарного, природничо-наукового, технічного характеру, складові основу інформаційної культури. Спеціальні підручники містять професійні знання за профілем кожної спеціальності.

Вузівський підручник по характеру інформації зближується з науковою монографією, оскільки логіка навчального предмету відповідає, як правило, логіці науки, методи викладу і система термінів відповідають традиціям науки. В той же час відбір інформації відрізняє підручник від монографії: у нього включається не оригінальний, а вже апробований матеріал.

Методика викладу матеріалу і методичний апарат дають можливість самостійно опанувати вміст підручника. Комплекс підручників вузу по загальних і спеціальних дисциплінах дає необхідний обсяг знань, потрібних фахівцеві відповідного профілю діяльності.

Навчальний посібник випускається на додаток до підручника. Воно відповідає програмі навчального курсу в цілому або її розділу і містить в основному новий матеріал по курсу, розширюючи фундаментальні знання, включені в підручник. Вміст навчального посібника в більшій мірі, чим вміст підручника, відображає актуальні проблеми і тенденції розвитку галузі.

У навчальний посібник можна включати спірні проблеми, демонструючи різні точки зору на проблему. Читацька аудиторія посібника вужча, ніж підручника. Навчальні посібники призначені для розширення, поглиблення і кращого засвоєння знань, передбачених навчальними програмами і викладеними в підручнику.

Крім того, навчальні посібники випускають по нових курсах.

Для студентів вузів випускають такі видання, як курси лекцій і конспекти лекцій.

Курс лекцій включає лекції одного автора з дисципліни або взаємозв'язані між собою лекції декількох авторів по декількох питаннях однієї дисципліни. Курс лекцій є доповненням до підручника і викладає в основному новий оригінальний матеріал. Лекції створюються на базі прочитаного матеріалу. Курс лекцій — авторська робота, що розкриває конкретні проблеми, ставить спірні питання, відображає власну позицію автора.

У лекціях виявляється творчий індивідуальний почерк автора, оскільки в них розкривається позиція автора по відношенню до поставлених проблем. Курс лекцій може бути створений на основі дисертаційного дослідження як результат вивчення актуальної проблеми.

Конспект лекцій включає основні положення лекційного курсу. Готується по новій дисципліні або на додаток до підручника. Як правило, в нім розглядають нові проблеми, розкривають альтернативні рішення, характеризують оригінальні напрями розвитку галузі.

Серед допоміжних видань важливе місце займають практикуми. До них відносять збірки завдань, вправ і контрольних робіт, посібника, керівництва по проведенню лабораторних, практичних, домашніх робіт, завдання для проведення практичних занять, посібника, керівництва по виконанню курсових і дипломних проектів (робіт), щоденники спостережень.

Практикуми направлені на закріплення знань і умінь, на формування навиків практичної роботи, на опанування форм і методів пізнання, використовуваних в даній сфері. Вміст практикуму відображає основні аспекти навчального курсу, повторюючи теоретичні і практичні питання для детального їх розгляду і закріплення. Практикуми можуть складатися лише з одних питань і завдань, включати додатково методичні вказівки по їх виконанню або матеріали, роз'яснюючі найбільш складні питання. Структура практикуму відображає послідовність викладу матеріалу, прийняту в навчальній програмі.

Програмований практикум призначений для самостійного вивчення предмету і самостійного контролю засвоєння виучуваним матеріалу. Невеликі частини матеріалу в такому практикумі завершуються питаннями і завданнями, що дають можливість проконтролювати міру засвоєння пройденного.

Хрестоматія — збірка текстів, що ілюструють вміст підручника. У хрестоматію включають документи, літературні твори і фрагменти з них, а також методичні вказівки, що роз'яснюють тексти, що пов'язують їх з питаннями навчальної дисципліни.

Книги для читання видають таким, що в допомогу вивчає іноземні мови. У них включають закінчені твори і фрагменти з них, що дозволяють формувати навик роботи з іноземним текстом.

Навчальні видання як цілісний комплекс

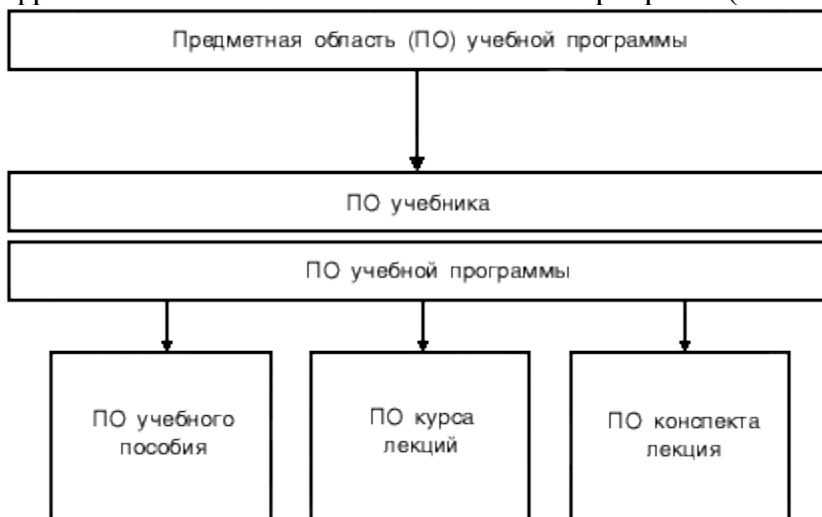
З точки зору підготовки видань в друк важливе розуміння редактором зв'язків і стосунків між ними.

Кожна дисципліна навчального плану підтримується комплексом взаємодоповнюючих видань. Його називають навчально-методичним комплексом. Видання, що входять в навчально-методичний комплекс, як сказано вище, вирішують різні завдання залежно від свого цільового призначення і характеру включеної інформації. Такий комплекс покликаний забезпечити необхідний і достатній рівень

знань і навиків, якими повинен оволодіти виучуваний. Якість зв'язків між виданнями визначає характер їх взаємодії. Можна виділити прямі і непрямі зв'язки, причому ці зв'язки мають характер керування або супідрядний

При підготовці навчального видання необхідно враховувати його місце в навчально-методичному комплексі. Вміст і форму кожного навчального видання необхідно аналізувати з врахуванням інших, що входять в навчально-методичний комплекс дисципліни. Зупинимось на цьому детальніше.

Програмно-методичне видання має прямий зв'язок з навчальними виданнями і непрямю з навчально-методичними і допоміжними виданнями. Зв'язок керування знаходимо між програмно-методичними і навчальними виданнями, причому, перша група управляє другою. Навчальні видання мають значення, що управляє, для навчально-методичних і допоміжних. Знаючи характер зв'язків, легко орієнтуватися при аналізі вмісту навчальних видань. Так, підручник і навчальний посібник, курс лекцій, конспект лекції за змістом органічно пов'язані з навчальною програмою, їх вміст відображає наочну область (ПО) програми. Якнайповніше наочну область програми охоплює підручник. Останні повчальні видання відображають той або інший фрагмент наочної області навчальної програми (схеми 3а, 3б).

Враховуючи це, редактор відповідним чином оцінює повноту вмісту творів навчальної літератури, зіставляючи різні за цільовим призначенням видання. Прямий зв'язок, що управляє, забезпечується повною відповідністю вмісту повчальних видань навчальній програмі. При аналізі навчального видання редактор виявляє відповідність тематики і структури твору тематиці і структурі програми або її частини. Розділи підручника повинні повністю збігатися з розділами програми по назвах, співвідношенні об'ємів, послідовності.

Необхідно залучати навчальну програму і при аналізі вмісту інших навчальних матеріалів. Тут перед редактором коштує завдання з'ясувати, як даний матеріал пов'язаний з програмою і з підручником, і допомогти авторові виявити цей зв'язок. Це забезпечує комплексність системи видань по даній дисципліні.

Інформація підручника є базовою для навчальних посібників, методичних вказівок, рекомендацій. Особливо поважно прослідити зв'язок підручника із завданнями для самостійної роботи. У останніх особливе значення набуває доповнюючого моменту. Ті ключові, знакові частини підручника, які мають бути засвоєні виучуваним, необхідно відобразити в матеріалах для самостійної роботи.

Таким чином, одним з найважливіших принципів роботи редактора навчальних видань є комплексність методики редагування, облік особливостей всіх видань, що входять в комплекс по даній дисципліні.

4. Конструювання навчального видання

Конструювання навчального видання — складний процес. У основі підходу створення навчального видання лежать три позиції.

По-перше, навчальне видання — система знання і, отже, при його конструюванні необхідно зважати на специфіку наочної області дисципліни.

Річ у тому, що всяка навчальна дисципліна, хоча і відображає наукову і практичну діяльність, є самостійна освіта. Її зміст і структура визначаються теоретичними і практичними підставами відповідної науки і діяльності. І в той же час навчальна дисципліна складається з врахуванням завдань і цілей навчання, що впливає на характер наочної області, на відбір інформації і побудову матеріалу.

По-друге, навчальне видання — дидактична система. Виклад вмісту будується так, щоб навчальна дисципліна засвоювалася ефективно.

Нарешті, по-третє, навчальне видання — педагогічна система. Видання конструюється так, щоб виучуваний не лише засвоював теоретичні і практичні знання і навички, але і формувався як особа.

Ці три позиції враховує редактор, на них спирається, працюючи з навчальним виданням.

Крім того, навчальні видання конструюються з врахуванням особливостей вмісту (інформації), а також виконуваних виданням функцій.

При конструюванні навчального видання враховують його цільове призначення, категорії виучуваних, а також можливості використовуваних елементів.

Конструювання навчального видання має бути підпорядковане завданням послідовного викладу навчальної дисципліни, направлено на активізацію творчого потенціалу виучуваного.

Приступаючи до редагування навчальних видань, редакторів належить передусім розібратися в розмаїтій їх типології. Типологічний ряд кожного виду видань найкраще виокремлювати за адресністю читача (споживача) та характером інформації. Це дає змогу з'ясувати специфічні характеристики, які властиві тому чи іншому виданню, найперше, з точки зору методики редакторської підготовки

У науці про видавничу справу та редагування існують різні підходи до формування типологічного ряду навчальних видань. Так, московські дослідники О. Гречіхін та Ю. Древе, взявши в основу функціональний аспект навчальних видань, розділяють їх на такі групи: програмні, теоретичні, популярні, методичні, інформаційні. Інші російські вчені (авторський колектив за редакцією С. Антонової) пропонують згрупувати навчальні видання за цільовим призначенням. За цією методикою сформовані чотири блоки: програмно-методичні, навчально-методичні, навчальні, допоміжні.

Ми ж, прагнучи зобразити типологію навчальних видань простішою і зрозумілішою для редактора-практика, спробуємо вибудувати її за місцем і поширеністю кожного з цих видів видань у редакційно-видавничій діяльності. Отож, навчальні видання поділяються на такі види:

- підручник;
- навчальний посібник;
- наочний посібник;

- курс лекцій;
- практикум;
- збірник вправ (або задач);
- хрестоматія; книга для читання.

Слід пам'ятати, що існують й інші види навчальних видань, які менш поширені у видавничій практиці:

- навчальний план; навчальна програма; методичні вказівки; методичні рекомендації. Мала поширеність таких видань в оперативних планах діяльності видавництва пояснюється кількома причинами: мізерний обсяг (здебільшого брошури), обмежений наклад (від 50 до 300 примірників), службовий характер користування (не обов'язковість вміщення вихідних відомостей), спрощеність художньо-технічного оформлення (шрифтове одноколірне вирішення). Як правило, така видавнича продукція твориться силами кафедр навчальних закладів, ними здебільшого поширюється серед студентів та бібліотек й істотно не впливає на тематику, зміст і характер навчальних видань.

Специфіку навчальних видань легко помітити, якщо порівнювати їх зміст і структуру, скажімо, з науковими чи науково-популярними. Для перших характерні:

- послідовність і строга системність подачі матеріалу (від простого до складнішого);
- доступність викладу, зорієнтована на вікові особливості та освітній рівень читача;
- чітка й детальна структурованість усіх складових змістової частини;
- відповідність змісту та проблематики затвердженій програмі;
- відібраний і перевірений практикою фактаж;
- відсутність полеміки;
- наявність блоків для самостійних завдань,
- контрольних запитань і вправ;
- регламентоване державними стандартами художньо-технічне та поліграфічне виконання.

Акценти, таким чином, робляться на навчальних, методичних і виховних аспектах пропонованої до друку праці.

Редактори видавництва найчастіше мають справу з найпоширенішими видами цього ряду, якими є підручник і навчальний посібник.

За новим українським Держстандартом, *підручником* прийнято називати навчальне видання із систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини), що відповідає навчальній програмі та офіційно затверджене як таке. Натомість, *навчальний посібник* є своєрідним додатком до підручника. Призначення навчальних посібників — розширювати, доповнювати, поглиблювати знання, передбачені програмою нормативного курсу. Структура цього видання не така строга, як у підручнику. Оскільки часто навчальні посібники покликані висвітлювати актуальні проблеми, сучасні тенденції галузі чи мало вивчені аспекти цілісного нормативного курсу, тут виправдані, до

певної міри, і монографізм, і полемічність викладу. Навчальні посібники, в результаті значного доопрацювання і переробки авторами, нерідко "переростають" згодом у підручники з нових нормативних курсів.

Зовнішньою ознакою підручника чи навчального посібника є наявність грифу міністерства освіти та науки (або іншого міністерства, в компетенції якого перебуває підготовка спеціалістів певного профілю — відповідно медичного, культурологічного тощо) про затвердження видання як підручника чи навчального посібника. Гриф розміщують на титульній сторінці після назви видання, а на звороті титулу зазначається номер і дата рішення відповідного міністерства. Редактору слід також пам'ятати, що існує спеціальний порядок надання навчальній літературі спеціальних грифів, а також вимоги до видавництв, які самостійно готують оригінал майбутнього видання та всі необхідні документи для подання на отримання грифу. У більшості видавництв, які спеціалізуються на виданні навчальної літератури, всю організаційну роботу, пов'язану з отриманням грифу на конкретне видання, виконує його редактор.

Загальна методика роботи редактора

Навчитися розрізняти специфіку різних видів навчальних видань перед початком їх редагування вкрай необхідно. Адже структурно-змістові особливості, скажімо, підручника зовсім відмінні від хрестоматії чи практикуму. Водночас один і той же вид видання нерідко потребує зовсім інших редакторських прийомів під час редагування в залежності від адресно-ГО призначення. З цієї причини, не можна сліпо застосовувати одні й ті ж редакторські прийоми, наприклад, до підготовки підручника для першокласника, десятикласника і студента-старшокурсника.

Проте, незважаючи на специфіку різних видів навчальних видань, практика видавничої справи виробила загальну методику роботи редактора над підготовкою їх до друку. Способи застосування цієї методики під час роботи над оригіналом доцільно розглядати в такій послідовності:

- а) структурування змістової частини;
- б) забезпечення належного навчально-методичного рівня тексту;
- в) забезпечення взаємозв'язку текстового та ілюстративного матеріалу;

Коротко розглянемо кожну з означених тез.

Структурування змістової частини

Роботу редактора над структурою оригіналу підручника чи навчального посібника можна розділити на два етапи: знайомство з оригіналом з метою співставлення його із навчальною програмою та чітке структурування майбутнього видання. Розглянемо ці етапи детальніше.

1. Загальне ознайомлення із оригіналом та співставлення його із затвердженою навчальною програмою з цього предмета.

Зміст і побудова підручника має відповідати змісту програми. У випадку, якщо не всі розділи чи теми з цієї програми належно представлені в поданому оригіналі, його варто повернути авторові на доопрацювання.

2. Відпрацювання такої структури видання, яка б відповідала типовій схемі для підручника: зміст, вступ (або передмова), основний текст, інформаційно-пошуковий текст.

Зміст. На відміну від радянської практики видавничої справи, зміст у навчальному виданні доцільно розміщувати на його початку, відразу після звороту титульної сторінки видання. Це відразу орієнтує читача і її загальній проблематиці видання, і в пошуку потрібної теми. До речі, цей елемент у зарубіжних виданнях завжди вміщується на початку. Заголовки змісту мають точно відтворювати такі ж заголовки, подані в тексті. Не вносяться до змісту лише заголовки, набрані в підбір тексту. Заголовки змісту не можна редагувати, скорочувати чи подавати в аббревіатурі, якщо це не зроблено в основному тексті.

Вступ або передмова є обов'язковою для навчального видання. Тут зазначається його актуальність, місце курсу серед інших дисциплін; формулюються основні завдання, що ставляться перед тими, хто вивчатиме предмет; подаються поради щодо самостійного опрацювання підручника.

Основний текст. На цьому етапі робота з текстом полягає в чіткому і рівномірному розділенні його структурних елементів згідно з обраною автором системи рубрикації. Скажімо, може бути така послідовність рубрикації: частина, розділ, параграф, "ліхтарик". Якщо головним структурним елементом даного підручника обрано розділ, то в цілому зміст його має бути певною сходинкою для школяра чи студента в оволодінні матеріалом усієї книги й охоплювати завершений об'єкт вивчення. Відпрацювавши за визначеною схемою перший розділ, редактор зобов'язаний витримати таке підпорядкування тексту (і в приблизно такій пропорції за обсягом) в усіх наступних розділах майбутнього видання.

У видавничій практиці існує класичний і сучасний варіанти оформлення тексту в межах певної структурної одиниці. Проілюструємо це на конкретному прикладі. Для розгляду візьмемо редакторське відпрацювання (класичний варіант) структури одного розділу підручника "Історія видавничої справи" (видавництво "Наша культура і наука". — К., 2003. — 496 с):

Тема 1. Історичні витоки видавничої справи у світі (від II тисячоліття до н. е.)

§1. Попередники сучасних видань

- Виникнення письма й алфавіту як предтеча книгописання

- Первинний видавничий матеріал
- Форми книг

§2. Ранні осередки рукописної книги

- Ассирія
- Єгипет
- Китай
- Індія
- Палестина та Ізраїль
- Греція і Рим

§3. Роль рукописного книготворення в суспільному поступі

- Причини поширення рукописання
- Становлення книгозбірень
- Книга в долях Горація та Овідія
- Вимоги до переписувачів книг

У випадку, коли б редактором був обраний сучасний варіант відпрацювання структури розділу, він мав би такий вигляд:

I. Історичні витoki видавничої справи у світі (від II тисячоліття до н. е.)

1. Попередники сучасних видань.

1.1. Виникнення письма й алфавіту як предтеча книгописання

1.2. Первинний видавничий матеріал

1.3. Форми книг

2. Ранні осередки рукописної книги

2.1. Ассирія

2.2. Єгипет

2.3. Китай

2.4. Індія

2.5. Палестина та Ізраїль

2.6. Греція і Рим

поступі

3.1. Причини поширення рукописання

3.2. Становлення книгозбірень

3.3. Книга в долях Горація та Овідія

3.4. Вимоги до переписувачів книг

На запитання: який варіант кращий, однозначної відповіді бути не може. Обидва мають право на існування. Все залежить від побажання автора, смаків редактора, виробленого в кожному видавництві власного стилю представлення тексту.

Тут ми не торкаємося технічного боку редагування цього фрагменту тексту. Взаємозв'язок і підпорядкованість заголовків у межах одного розділу можна зримо відтворити за допомогою застосування різних розмірів шрифтів, їх жирності, а також курсиву, розрядки тощо.

Інформаційно-пошуковий текст. Йдеться про добре продуману систему покажчиків та додатків, наявність яких вказує на високий методичний рівень підготовки навчального видання.

Бажаними в підручнику є іменний, предметний, географічний покажчики, глосарій, список умовних скорочень. Ці структурні підрозділи видання створюються, як правило, після останньої верстки, оскільки вони остаточно "прив'язуються" до конкретних сторінок. Незалежно від того, хто виконує цю чорнову, але вкрай потрібну, роботу, — автор чи редактор — за достовірність покажчиків несе відповідальність редактор видання. Будь-які зміни в тексті підручника після завершення формування покажчиків (скорочення, додавання, правки, що неминуче призводить до зміни пагінації сторінок) складають загрозу їхньої правдивості. Про це редактор постійно має пам'ятати на останніх стадіях доведення оригіналу до кондиції.

Забезпечення належного навчально-методичного рівня тексту

Працюючи над текстом, редактор має пам'ятати про найважливіші завдання конкретного навчального видання: по-перше, дати учневі (студентові) певну систему знань; по-друге, допомогти йому легко засвоїти нормативну дисципліну; по-третє, активізувати творчий потенціал; по-четверте, сприяти формуванню особистісних начал.

Виконанню цих завдань має бути підпорядкований наскрізь відпрацьований належний навчально-методичний рівень тексту. Досягнути його не можна, не опираючись на такі критерії як системність викладу, науковість, цілісність, повнота, логічність, доступність.

Тут, як і у випадку з підготовкою енциклопедичних чи довідкових видань, важливо відпрацювати в усіх розділах і параграфах єдиний стиль представлення тексту. Особливо це стосується введення в текст і використання термінів та понять, визначення контрольних запитань і завдань, постановки проблем та розгортання міркувань довкола них, наявності сюжетного розвитку розповіді, формулювання висновків.

Так, подвоєну увагу мають викликати в редактора *терміни і поняття*, які вводить до оригіналу видання автор. Чи не несе в собі даний термін двозначність (а то й багатозначність), яка форма визначення терміну (скорочена чи повна) використана, чи доцільно в одному параграфі водити таку кількість термінів? — ось запитання, які не просто має поставити перед собою автор, а й дати на них однозначну відповідь.

Визначенням переліку *контрольних запитань і завдань* має завершуватися кожна тема (розділ, частина) навчального видання. Функції цього структурного елемента видання досить вагомі й відповідальні. Пошук відповідей на поставлені запитання чи виконання завдань спонукає учня (студента) до уважного прочитання теми, виділення в ній головного,

вироблення звички самоконтролю, формує навички самостійного мислення, пошуку й читання додаткової літератури.

Уважний аналіз у випущених різними видавництвами навчальних видань цих своєрідних розділів, які нерідко називаються "Запитання і завдання для самоконтролю" й виділяються відмінними від основного тексту шрифтом та шириною набору шпальти, дає підстави робити висновки про неоднакове ставлення авторів та редакторів до цього важливого елементу внутрішньої частини видання. Прикладом легковаження обох сторін можна вважати вибір після кожної теми однотипної форми запитань, яка передбачає всього лиш запам'ятовування прочитаного матеріалу: *які, коли, скільки, хто?* Натомість правильно роблять ті редактори, які розбавляють запитання й завдання складнішими формами, що спонукають того, хто вивчає дисципліну, застосовувати складніші мисленнєві та практичні дії, а відтак глибше й повніше розуміти проблему, залучати більшу кількість самостійно опрацьованих джерел. Йдеться про постановку запитань і завдань у форматах: *чому, як, назвіть характерні тенденції, дайте порівняльну характеристику, аргументуйте тезу..., ваша думка з приводу...* тощо.

Забезпечення взаємозв'язку текстового та ілюстративного матеріалу

Не вдаючись до детальної характеристики типологічного ряду ілюстративного матеріалу, варто лише наголосити, що в навчальних виданнях найбільш поширеними є такі види ілюстрацій: репродукції, малюнки, фотографії, карти, діаграми, схеми, таблиці, графіки, рисунки.

Функції, які виконують ілюстрації в навчальному виданні, — найрізноманітніші. З-поміж найголовніших варто виділити наочну, доповнювальну, поглиблювальну, пояснювальну, виховну, естетичну.

Про кількість і характер ілюстрацій у майбутньому виданні варто вести мову ще на підготовчому етапі редакційно-видавничого процесу. Робота редактора на цьому етапі полягає в наступному.

а) визначення критеріїв відбору ілюстративного матеріалу

В залежності від адресного призначення видання визначається концепція зображального ряду: в підручниках для початкових і частково середніх класів домінувати будуть образні малюнки, зображення предметів, виконані в кольорі. У підручниках із літератури й історії доцільно використовувати портрети авторів і героїв, репродукції відомих художників. Для вузівських підручників більше властивий комбінований підхід до подачі ілюстративного матеріалу. В них домінуватимуть схеми, таблиці, графіки.

б) визначення місця розташування ілюстрацій по тексту

Важливо, аби ілюстрації були максимально "прив'язані" до тексту. Ця вимога є абсолютною для шкільних підручників. Тут картинка і пояснювальне слово чи фраза мають однозначно співпадати. Для вузівських підручників ця

вимога є бажаною. Нерідко видавці, аби не мати мороки з різноформатним ілюстративним рядом по тексту, вміщують його окремими блоками (чи аркушами) всередині або наприкінці книги. Такий підхід може бути виправданим тоді, коли подані ілюстрації доповнюють суть викладеного матеріалу. У випадках же, коли фотографії конкретизують, поглиблюють розповідь, їхнє місце безперечно повинно бути саме на конкретних сторінках тексту.

Окремої уваги заслуговує редагування текстівок. Вони мають бути лаконічними, конкретними і точними. Кінець останнього речення текстівки, як і автономного від тексту заголовка чи підзаголовка, не виділяється крапкою.